

EDITORIAL

Després de molts mesos d'incertesa i canvis, tanquem l'any 2021 amb el llançament del número 9 de la Revista (Con)textos, com a resultat de la persistència, el treball i la il·lusió de l'equip editorial de l'Associació Antropologies. Tot i el lleuger salt en la periodicitat respecte a l'anterior número i els imprevistos sorgits en els darrers dos anys, aquesta publicació respon a la voluntat de mantenir la proposta editorial iniciada l'any 2016 i recuperar la periodicitat anual inicialment prevista. Aquest número s'ha tornat a obrir a perfils acadèmics a diferents nivells, però també a persones egessades i professionals treballant des de diferents àmbits i contextos. La línia temàtica preferent de la convocatòria ha estat l'antropologia de la salut en les interseccions amb les migracions, el pensament decolonial, l'exclusió i la cohesió social, els estudis feministes, de gènere i LGTBQ+. Si aquesta temàtica era una de les línies principals treballades per algunes persones de l'equip editorial i l'Associació Antropologies, es va fer encara més rellevant arran de la pandèmia de la COVID-19 i l'interès creixent per l'anàlisi de la salut des de diferents perspectives i disciplines. Així, aquest número ha estat una oportunitat per poder publicar treballs etnogràfics i reflexions teòriques de diferents temàtiques que posen sobre la taula la rellevància d'incorporar les perspectives i la reflexió antropològica en diferents temes travessats per la salut i la biomedicina. A més, tal com es va fer amb l'anterior número, el número 9 inclou la secció "d'articles divulgatius" amb la que volem donar visibilitat i accés a un altre tipus de formats de coneixement i d'expressió.

El número comença amb l'article de Francisco Martínez-Granados titulat **L'adherència farmacoterapèutica: de l'obediència al coneixement, l'ètica i la cultura**. L'autor introdueix el problema de l'ètica mèdica, o sanitària, i l'utilitza per qüestionar el paradigma científic sota el qual funciona l'esquema de poder mèdica pacient única i hegemònica perspectiva científica. Aquesta aproximació representa una línia de pensament crític encara desconeguda per al públic en general i està escrita des d'un posicionament clar de l'autor a favor d'un replantejament del model biosanitari actual. La dignitat com a reducte últim de la condició humana es contraposa al paternalisme cec davant la voluntat dels pacients.

Equip editorial:

Rosa Martínez Cuadros
Martha Milena Silva Castro
Laura Lerer Gornatti
Luis Lorenzo Córdoba
Katty Solorzano Cedeño

Disseny gràfic:
Mariana Rey

ISSN
2013-
0864

#9

REVISTA D'ANTROPOLOGIA I INVESTIGACIÓ SOCIAL

CON TEX TOS

L'autor qüestiona l'adherència als tractaments farmacològics com a part d'un sistema mèdic que anul·la l'autonomia i retalla la mirada de les i els pacients. Analitza des de l'òptica de l'ètica filosòfica contraposant una visió tancada i unilateral del sistema mèdic proposant una mirada holística multicultural des de la qual les pacients i els pacients haurien de ser atesos com a subjectes autònoms, considerant els seus valors, creences i significats al voltant dels medicaments i el seu experiència i ells mateixos. En aquest assaig es recorre a autors amb gran autoritat filosòfica com Kant i la seva metafísica dels costums per argumentar a favor d'autonomia de l'ésser humà amb la seva capacitat d'autodeterminar-se com allò que dota de dignitat. Precisament, la dignitat del pacient que segons l'autor queda anul·lada en els processos d'intervenció mèdica. D'aquesta manera, és formulat el problema de la inadherència farmacoterapèutica com una acció de desobediència i confrontació davant del sistema, és a dir, com una cosa problemàtica que s'ha de corregir, encara que per això s'anul·li la voluntat de la persona. Proposa una anàlisi d'aquesta problemàtica sanitària des de plantejaments ètics filosòfics que posen en dubte els procediments mèdics que anul·len completament l'agència dels anomenats pacients, portant-los a situacions desesperades sota pràctiques mèdiques desenvolupades sota el paradigma: "els metges sempre saben què és millor per al pacient". Per respondre a aquesta problemàtica, argumenta a partir d'autors de la tradició filosòfica clàssica com Aristòtil i la seva distinció entre naturalesa i tecné, que és una distinció entre allò espontani i natural davant d'allò que ha estat transformat i elaborat a partir de la tècnica. S'utilitza aquesta distinció per reconèixer l'home com a ésser viu un ens natural que manifesta els seus sentirs davant d'allò en tant que objecte transformat i elaborat a partir de la tècnica que representaria la ciència mèdica. Així mateix, es recolza en autors de diverses tradicions filosòfiques com Wittgenstein i Max Weber, entre d'altres, per donar suport a la seva argumentació sobre la necessitat de reivindicar l'autonomia del subjecte pacient com a part de la seva dignitat humana. Sens dubte i de forma inèdita, s'aborda el tema de l'adherència des d'una perspectiva ètica filosòfica posant al centre del debat l'autonomia de les persones.

El segon article està titulat "**Medicalització i medicamentització de la vida com a estratègia biopolítica a les societats patriarcapitalistes**" i està escrit per Ximena Lagos Morales. És un assaig on l'autora reflexiona en primera persona sobre la medicalització de la societat a partir d'una història de vida recuperada d'un relat literari, però alhora es pot adaptar a altres problemàtiques de l'antropologia de la salut. Reflexiona des de la seva posició i des del seu context sobre la desmedicalització i desmedicamentització en l'atenció de les persones, en la seva situació de "pacients" passant per la necessitat d'aprofundir en els múltiples factors que poden afectar l'estat de salut d'una persona per oferir una atenció de qualitat i dignificant. En aquesta anàlisi recupera la història d'una dona, Josefa, personatge en part real, en part de ficció, per analitzar el suïcidi femínic com a fet individual, social i biopolític. En la revisió teòrica d'autores com Rusell o Segato descriu la tensió entre diferents les mirades que han estudiat al suïcidi, no només com el fracàs de les intervencions biomèdiques sinó per la ruptura en el teixit social que implica. En aquest sentit, qüestiona l'ordre patriarcal, colonial i capitalista que habita en els models de cures i de pràctica clínica que es converteixen més aviat en dispositius de control social que en processos d'ajuda a les persones que es posen malalts en qualsevol de les seves dimensions biopsicosocials. L'autora obre espais de diàleg reflexiu i d'acció col·lectiva al voltant del que impliquen determinades biopolítiques de la pràctica assistencial.

D'aquest diàleg deriva un compromís social, la qual cosa representa una contribució determinant en oferir respostes reals en assolir un bon viure de les comunitats. Així mateix, aquesta reflexió teòrica conté el plantejament de l'autora sobre la implementació, també si no és explicitada amb aquest nom, de la metodologia de recerca-acció-participant com una manera de fer participis les dones i les comunitats, sobre definició de polítiques de salut diferencials, la interpretació dels problemes de salut i les possibles formes de sanació.

El número continua amb la investigació de Laia Pibernat Mir presentada amb el títol: **“(Des)control diabètic: controvèrsies a les pràctiques terapèutiques de la diabetis mellitus tipus 2”**. En aquest article s'exposa de forma coherent com la perspectiva i la vivència de les persones, anomenades pacients, interactua i difereix del model biomèdic utilitzat pel personal de salut, mostrant la necessitat d'un abordatge integral de les malalties cròniques complexes, com és el cas de la diabetis mellitus tipus 2. Així mateix, mostra com el procés salut/malaltia/atenció-prevenició és viscut i interpretat pels participants que, si bé representen un grup concret de la població diagnosticada amb aquest tipus de malaltia, representen l'adaptació de les mesures biomèdiques a la quotidianitat dels individus i les seves famílies. Aborda temes no només des del que és individual, sinó des del context de les persones. També presenta una postura crítica davant de les guies de pràctica clínica (GPC) i incideix que les modificacions en estils de vida i activitat física “saludables” per al control de la malaltia que proposen aquestes guies són alienes a la realitat de les persones. Fins i tot assenyala que els pacients, amb dificultats econòmiques i els que no aconsegueixen fer aquests canvis, són assenyalats i culpabilitzats pel sistema de salut quan reben atenció mèdica. En tractar-se de la diabetis d'una malaltia que des de la biomedicina s'aborda des de tres pilars (dieta-exercici-medicació) l'autora analitza l'efectivitat dels fàrmacs”, relacionant-ho amb el concepte antropològic d'eficàcia simbòlica”, explicant l'experiència que han viscut els entrevistats quan els medicaments fan, o no, l'efecte esperat. A més, explica des de la “polisèmia del control”, com viuen els pacients inserir els medicaments a la seva rutina diària, i la sobreposició d'efectivitat/seguretat que realitza el pacient en referir-se al medicament com a efectiu si no li ocasiona cap malestar. L'anàlisi realitzada amplia les mirades per comprendre realment com un grup de pacients viu i percep diàriament la seva malaltia i medicació, amb vista a realitzar intervencions més efectives, i sobretot, més realistes.

Tot seguit, podem llegir Martha Milena Silva Castro amb una reflexió autoetnogràfica **“La força cultural de l'experiència amb la medicació”**. Aquest text es troba a la frontera entre una història de vida i un relat autoetnogràfic, si bé s'entén com intencional i com a estratègia per fer un assaig des de la reflexivitat. L'autora s'ubica i posiciona, conscient de les seves dues professions, exterioritzant el diàleg de coneixements que passa a ella mateixa. D'aquesta manera posa a dialogar la teoria i la pràctica de la cura farmacèutica amb la teoria i la pràctica de l'antropologia de la salut. Sembla un exercici íntim, individual, emocional, del seu jo, des del seu *self*, des de ser ella, però arriba a conclusions que només s'obtenen per considerar-se part de ser dones, de ser nosaltres. Utilitza la força de la perplexitat com a emoció central al voltant de la qual giren altres emocions, altres sentiments, altres visibilitats. Per parlar de la força cultural, que ella relaciona amb l'experiència de fer servir medicaments quan s'ha posat malalt, recorre a l'obra de Renato Rosaldo com a línia conductora de les seves pròpies emocions.

#9

REVISTA D'ANTROPOLOGIA I INVESTIGACIÓ SOCIAL

CON TEX TOS

Trasllada la força descrita per Rosaldo per enfortir-se en la vulnerabilitat de sentir les seves emocions, trobant a la conversa amb aquest antropòleg les claus per comprendre experiències viscudes en primera persona però que, més a més, troba traslladables a la comprensió de les vivències de pacients i persones afligits. Aquest escrit que utilitza la descripció d'una realitat personal està contextualitzat en la migració de l'autora, no només es tracta d'una migració geogràfica sinó també es tracta d'una migració d'uns coneixements a uns altres i d'una professió a una altra. Aquesta trajectòria està sustentada en una lectura bibliogràfica que pot servir de guia per als que s'iniciïn a l'antropologia, si el seu punt de partida és les ciències de la salut. D'alguna manera, l'autora permet viatjar a través de les vostres experiències, en temps, en contingut i en sentiments..

La secció d'articles principals es tanca amb el text de diverses autores: Ruth Ester Ruiz Suárez, Glòria Elena Quijano Quiroz, Kellys Yelina Rodríguez Martínez, Laureth Leonor López Fuentes, Yadira Montero Zuleta, Aquileo Aguilar Ortiz, Álvaro Sánchez Castillo i Martha Milena . En aquest treball col·laboratiu titulat **“Escola saludable. Estratègia d'una comunitat colombiana d'indígenes kankuamos per a l'autogestió en salut”** es presenta un cas on es construeix el diàleg intercultural per fomentar la prestació de salut, educació i benestar per al grup indígena kankuamo que ha estat fortament afectat per l'aculturació, el menyspreu dels seus sabers ancestrals, el desplaçament forçat i el conflicte armat a Colòmbia. Aquesta revisió bibliogràfica contextualitzada posa de relleu tres eixos: (1) els processos de salut/malaltia/atenció en contextos indígenes llatinoamericans (2) el marc legal construït a Colòmbia per recuperar la saviesa ancestral dels pobles indígenes en condicions d'equitat i justícia, i (3) la cosmovisió del poble kankuamo, comunitat on s'ha enfocat el projecte d'integrar salut i educació des de baix, des d'una participació col·lectiva. A partir d'aquesta triada, les autores expliquen el projecte de recerca-participació-acció que anomenen “escola saludable”, de manera que sustenten la base per explicar com estan desenvolupant aquesta estratègia per seguir l'ordenament educatiu propi i harmonitzar-lo amb els sistemes indígenes tant de salut com educació sense desarticlar-se de la regulació estatal. En aquest procés equiparen les lleis pròpies com les lleis colombianes i trenquen amb la subalternitat dels sabers ancestrals davant dels sabers biomèdics. Tot això s'entrellaça als processos d'autogestió en salut i de construcció d'una escola pròpia amb caràcter identitari que realitza aquest grup indígena. Precisament, aquest projecte demostra com les mateixes comunitats poden passar de la teoria de l'autonomisme a la pràctica, en un lloc comú, l'escola. Comprenen l'heterogeneïtat, la historicitat i la diversitat per teixir relacionalment alternatives de transformació social que si siguin palpables pels qui necessiten i mereixen aquest canvi, bàsicament per impactar favorablement a la seva vida quotidiana en comunitat. Aquest és un article que permet apropar-se a les transicions que estan succeint en contextos llatinoamericans, on el canvi social té possibilitats de materialitzar-se.

El número es tanca amb la secció “articles divulgatius” que conté dos materials diferents. Primer, s'hi inclou una **entrevista a la professora Cristina Larrea Killinger, professora titular d'Antropologia Social i Cultural de la Universitat de Barcelona**. L'entrevista va ser realitzada per Laura Lerer i Luis Lorenzo en representació de l'Associació Antropologies i va tenir lloc al mes de juny de 2021 a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona.

La iniciativa de l'entrevista va sorgir d'una de les preocupacions presents al llarg de la pandèmia per diferents persones dins de l'associació. A les reunions de grup i trobades informals algunes de nosaltres ens veníem preguntant sobre el paper marginal que havia tingut l'antropologia durant l'anàlisi de la pandèmia. Entre altres temes, a l'entrevista s'hi aborden algunes reflexions i valoracions de la mà de Cristina Larrea. Finalment, el número es tanca amb un assaig sobre el conversatori titulat "El Social i el Farmacèutic en temps de pandèmia". Aquest títol ha donat nom a diverses sessions organitzades des de l'Associació Antropologies al llarg dels anys 2020 i 2021, comptant amb la participació del farmacèutic i escriptor Manuel Machuca González i la investigadora i farmacèutica Martha Milena Silva Castro. Després de l'èxit dels diversos conversatoris i de la rellevància i l'actualitat del tema, aquest darrer article recull les principals reflexions que es van recollir en format de relatoria.

En definitiva, el número 9 es tanca amb un ampli contingut sobre antropologia de la salut amb reflexions teòriques i aportacions, que són fins i tot més rellevants després de la pandèmia global que s'està vivint en els darrers dos anys. Esperem que pugui ser una peça clau en la consolidació lenta de la proposta editorial que l'Associació Antropologies va iniciar amb el número 7, malgrat la limitació de recursos i temps. No podem tancar aquesta editorial sense agrair a totes les autores i els autors que s'han sumat a aquesta aventura editorial. També volem agrair especialment a les revisores internes i externes que, de manera tan desinteressada i altruista, han dedicat part del seu valuós temps a fer possible aquesta publicació. El procés de revisió per parells ha estat rigorós gràcies a la professionalitat i l'anàlisi en profunditat feta per les revisores que han contribuït amb la seva valuosa valoració, enriquint amb les seves recomanacions els manuscrits enviats per les autores. Finalment, volem agrair a totes les lectores que s'acosten a aquest contingut donant valor a tota la feina invisible que hi ha darrere de totes aquestes línies.

Equip Editorial

EDITORIAL

Después de muchos meses de incertidumbre y cambios, cerramos el año 2021 con el lanzamiento del número 9 de la Revista (Con)textos, como resultado de la persistencia, trabajo e ilusión del equipo editorial de la Associació Antropologies. A pesar del ligero salto en la periodicidad respecto el anterior número y los imprevistos surgidos en los últimos dos años, esta publicación responde a la voluntad de mantener la propuesta editorial iniciada en 2016 y recuperar la periodicidad anual inicialmente prevista. Este número se ha vuelto a abrir a perfiles académicos en distintos niveles, pero también a personas egresadas y profesionales trabajando desde distintos ámbitos y contextos. La línea temática preferente de la convocatoria ha sido la antropología de la salud en sus intersecciones con las migraciones, el pensamiento decolonial, la exclusión y cohesión social, los estudios feministas, de género y LGTBQ+. Si esta temática era una de las líneas principales trabajadas por algunas personas del equipo editorial y la Associació Antropologies, se hizo todavía más relevante a raíz de la pandemia de la COVID-19 y el creciente interés por el análisis de la salud desde distintas perspectivas y disciplinas. Así, este número ha sido una oportunidad para poder publicar trabajos etnográficos y reflexiones teóricas de distintas temáticas que ponen sobre la mesa la relevancia de incorporar las perspectiva y reflexión antropológica en distintos temas atravesados por la salud y la biomedicina. Además, tal y como se hizo en el manuscrito anterior, el número 9 incluye la sección de “artículos divulgativos” con la que queremos dar visibilidad y acceso a otro tipo de formatos de conocimiento y de expresión.

El número empieza con el artículo de Francisco Martínez-Granados titulado “**La adherencia farmacoterapéutica: de la obediencia al conocimiento, la ética y la cultura**”. El autor introduce el problema de la ética médica, o sanitaria, y lo utiliza para cuestionar el paradigma científico bajo el que funciona el esquema de poder médico-paciente única y hegemónica perspectiva científica. Esta aproximación representa una línea de pensamiento crítico todavía desconocida para el público en general y está escrito desde un posicionamiento claro del autor en favor de un replanteamiento del modelo biosanitario actual. La dignidad como reducto último de la condición humana se contraponen al paternalismo ciego ante la voluntad de los pacientes.

Equipo editorial:

Rosa Martínez Cuadros
Martha Milena Silva Castro
Laura Lerer Gornatti
Luis Lorenzo Córdoba
Katty Solorzano Cedeño

Diseño gráfico:

Mariana Rey

ISSN
2013-
0864

#9

REVISTA D'ANTROPOLOGIA I INVESTIGACIÓ SOCIAL

CON TEX TOS

El autor cuestiona la adherencia a los tratamientos farmacológicos como parte de un sistema médico que anula la autonomía y cercenados la mirada de las y los pacientes. Analiza desde la óptica de la ética filosófica contraponiendo una visión cerrada y unilateral del sistema médico proponiendo una mirada holística multicultural desde la que las y los pacientes debieran ser atendidos como sujetos autónomos, considerando sus valores, creencias y significados en torno a los medicamentos y su experiencia de ellas y ellos mismos. En este ensayo se recurre a autores con gran autoridad filosófica como Kant y su metafísica de las costumbres para argumentar en favor de autonomía del ser humano con su capacidad autodeterminarse como aquello que dota de dignidad. Precisamente la dignidad del paciente que según el autor queda anulada en los procesos de intervención médica. De esta manera, es formulado el problema de la inadherencia farmacoterapéutica como una acción de desobediencia y confrontación frente al sistema, es decir, como algo problemático que debe ser corregido, aunque para ello se anule la voluntad de la persona. Propone un análisis de esta problemática sanitaria desde planteamientos éticos filosóficos que ponen en tela de juicio los procedimientos médicos que anulan completamente la agencia de los llamados pacientes, llevándolos a situaciones desesperadas bajo prácticas médicas desarrolladas bajo el paradigma: “los médicos siempre saben lo que es mejor para el paciente”. Para responder a esta problemático, argumenta a partir de autores de la tradición filosófica clásica como Aristóteles y su distinción entre naturaleza y tecné, que es una distinción entre lo espontáneo y natural frente a aquello que ha sido transformado y elaborado a partir de la técnica. Se utiliza esta distinción para reconocer en el hombre en tanto que ser vivo un ente natural que manifiesta sus sentires frente a aquello en tanto que objeto transformado y elaborado a partir de la técnica que representaría la ciencia médica. Asimismo, se apoya en autores de distintas tradiciones filosóficas como Wittgenstein y Max Weber, entre otros, para apoyar su argumentación sobre la necesidad de reivindicar la autonomía del sujeto paciente como parte de su dignidad humana. Sin lugar a duda y de manera inédita, se aborda el tema de la adherencia desde una perspectiva ética filosófica poniendo en el centro del debate la autonomía de las personas.

El segundo artículo está titulado “**Medicalización y medicamentación de la vida como estrategia biopolítica en las sociedades patriarcapitalistas**” y está escrito por Ximena Lagos Morales. Es un ensayo en el que la autora reflexiona en primera persona sobre la medicalización de la sociedad a partir de una historia de vida recuperada de un relato literario, pero que a la vez se puede adaptar a otras problemáticas de la antropología de la salud. Reflexiona desde su posición y desde su contexto sobre la des- medicalización y des- medicamentación en la atención de las personas, en su situación de “pacientes” pasando por la necesidad de profundizar en los múltiples factores que pueden afectar el estado de salud de una persona para ofrecer una atención de calidad y dignificante. En este análisis recupera la historia de una mujer, Josefa, personaje en parte real, en parte de ficción, para analizar el suicidio feminicida como hecho individual, social y biopolítico. En su revisión teórica de autoras como Rusell o Segato describe la tensión entre distintas las miradas que han estudiado al suicidio, no solo como el fracaso de las intervenciones biomédicas sino por la ruptura en el tejido social que implica. En este sentido cuestiona el orden patriarcal, colonial y capitalista que habita en los modelos de cuidados y de práctica clínica que se convierten más bien en dispositivos de control social, que en procesos de ayuda a las personas que enferman en cualquiera de sus dimensiones biopsicosociales. La autora abre espacios de diálogo reflexivo y de acción colectiva alrededor que lo que implican determinadas biopolíticas de la práctica asistencial.

De este dialogo deriva un compromiso social, lo cual representa una contribución determinante en el ofrecer respuestas reales en el alcanzar un buen vivir de las comunidades. Asimismo, esta reflexión teórica contiene el planteamiento de la autora sobre la implementación, también si no es explicitada con ese nombre, de la metodología de investigación-acción-participante como una forma de hacer partícipes a las mujeres y las comunidades, sobre definición de políticas de salud diferenciales, la interpretación de los problemas de salud y sus posibles formas de sanación.

El número continua con la investigación de Laia Pibernat Mir presentada con el título: “**(Des)control diabético: controversias en las prácticas terapéuticas de la diabetes mellitus tipo 2**”. En este artículo se expone de forma coherente cómo la perspectiva y vivencia de las personas, denominadas pacientes, interactúa y difiere del modelo biomédico utilizado por el personal de salud, mostrando la necesidad de un abordaje integral de las enfermedades crónicas complejas, como es el caso de la diabetes mellitus tipo 2. Asimismo, muestra cómo el proceso salud/enfermedad/atención-prevención es vivido e interpretado por los participantes que, si bien representan un grupo concreto de la población diagnosticada con este tipo de enfermedad, representan la adaptación de las medidas biomédicas a la cotidianidad de los individuos y sus familias. Aborda temas no solo desde lo individual, sino desde el contexto de las personas. También presenta una postura crítica ante las guías de práctica clínica (GPC) e incide en que las modificaciones en estilos de vida y actividad física “saludables” para el control de la enfermedad que proponen estas guías son ajenas a la realidad de las personas. Incluso señala que los pacientes, con dificultades económicas y quienes no logran realizar estos cambios, son señalados y culpabilizados por el sistema de salud cuando reciben atención médica. Al tratarse la diabetes de una enfermedad que desde la biomedicina se aborda desde tres pilares (dieta-ejercicio-medicación) la autora analiza la “efectividad de los fármacos”, relacionándolo con el concepto antropológico de “eficacia simbólica”, explicando la experiencia que han vivido sus entrevistados cuando los medicamentos hacen, o no, el efecto esperado. Además, explica desde la “polisemia del control”, cómo viven los pacientes el insertar los medicamentos en su rutina diaria, y el traslape de efectividad/seguridad que realiza el paciente al referirse al medicamento como efectivo si no le ocasiona ningún malestar. El análisis realizado amplía las miradas para comprender realmente cómo un grupo de pacientes vive y percibe diariamente su enfermedad y medicación, con miras a realizar intervenciones más efectivas, y sobre todo, más realistas.

Seguidamente, podemos leer a Martha Milena Silva Castro con una reflexión autoetnográfica “**La fuerza cultural de la experiencia con la medicación**”. Este texto está configurado en la frontera entre una historia de vida y un relato autoetnográfico, si bien se entiende como intencional y como estrategia para hacer un ensayo desde la reflexividad. La autora se ubica y posiciona, consciente de sus dos profesiones, exteriorizando el diálogo de conocimientos que sucede en ella misma. De esta manera pone a dialogar a la teoría y práctica del cuidado farmacéutico con la teoría y práctica de la antropología de la salud. Parece un ejercicio íntimo, individual, emocional, de su yo, desde su *self*, desde ser ella, pero llega a conclusiones que solo se obtienen por considerarse parte de ser mujeres, de ser nosotras. Utiliza la fuerza de la perplejidad como emoción central alrededor de la cual giran otras emociones, otros sentimientos, otras visibilidades. Para hablar de la fuerza cultural, que ella relaciona con la experiencia de usar medicamentos cuando se ha enfermado, recorre la obra de Renato Rosaldo como línea conductora de sus propias emociones.

#9

REVISTA D'ANTROPOLOGIA I INVESTIGACIÓ SOCIAL

CON TEX TOS

Traslada la fuerza descrita por Rosaldo para fortalecerse en la vulnerabilidad de sentir sus emociones, encontrando en la conversación con este antropólogo las claves para comprender experiencias vividas en primera persona pero que, más a más, encuentra trasladables a la comprensión de las vivencias de pacientes y personas afligidos. Este escrito que utiliza la descripción de una realidad personal está contextualizado en la migración de la autora, no solo se trata de una migración geográfica sino también se trata de una migración de unos conocimientos a otros y de una profesión a otra. Esta trayectoria está sustentada en una lectura bibliográfica que puede servir de guía para quienes se inicien en la antropología, si su punto de partida es las ciencias de la salud. De alguna manera, la autora permite viajar a través de sus experiencias, en tiempo, en contenido y en sentimientos.

La sección de artículos principales se cierra con el texto de varias autoras: Ruth Ester Ruiz Suárez, Gloria Elena Quijano Quiroz, Kellys Yelina Rodríguez Martínez, Laureth Leonor López Fuentes, Yadira Elena Montero Zuleta, Aquileo Aguilar Ortiz, Álvaro Sánchez Castillo y Martha Milena Silva Castro. En este texto colaborativo titulado **“Escuela saludable. Estrategia de una comunidad colombiana de indígenas kankuamos para la autogestión en salud”** se presenta un caso donde se construye el diálogo intercultural para fomentar la prestación de salud, educación y bienestar para el grupo indígena kankuamo que ha sido fuertemente afectado por la aculturación, el menosprecio de sus saberes ancestrales, el desplazamiento forzado y el conflicto armado en Colombia. Esta revisión bibliográfica contextualizada pone en relieve tres ejes: (1) los procesos de salud/enfermedad/atención en contextos indígenas latinoamericanos, (2) el marco legal construido en Colombia para recuperar la sabiduría ancestral de los pueblos indígenas en condiciones de equidad y justicia, y (3) la cosmovisión del pueblo kankuamo, comunidad en la que se ha enfocado el proyecto de integrar salud y educación desde abajo, desde una participación colectiva. A partir de esta triada, las autoras explican el proyecto de investigación-participación-acción que denominan “escuela saludable”, de tal manera que sustentan la base para explicar cómo están desarrollando esta estrategia para seguir el ordenamiento educativo propio y armonizarlo con los sistemas indígenas tanto de salud como de educación sin desarticularse de la regulación estatal. En este proceso equiparan las leyes propias como las leyes colombianas y rompen con la subalternidad de los saberes ancestrales frente a los saberes biomédicos. Todo esto se entrelaza en los procesos de autogestión en salud y de construcción de una escuela propia con carácter identitario que está realizando este grupo indígena. Precisamente, este proyecto demuestra cómo las mismas comunidades pueden pasar de la teoría del “autonomismo” a la práctica, en un lugar común, la escuela. Comprenden la heterogeneidad, la historicidad y la diversidad para tejer relacionamente alternativas de transformación social que si sean palpables por quienes necesitan y merecen este cambio, básicamente para impactar favorablemente en su vida cotidiana en comunidad. Este es un artículo que permite aproximarse a las transiciones que están sucediendo en contextos latinoamericanos, donde el cambio social tiene posibilidades de materializarse.

El número se cierra con la sección “artículos divulgativos” que contiene dos materiales distintos. Primero, se incluye una **entrevista a la profesora Cristina Larrea Killinger, profesora titular de Antropología Social y Cultural de la Universidad de Barcelona**. La entrevista fue realizada por Laura Lerer y Luis Lorenzo en representación de la Associació Antropologies y tuvo lugar en el mes de junio de 2021 en la Facultad de Geografía e Historia de la Universidad de Barcelona.

La iniciativa de la entrevista surgió de una de las preocupaciones presentes a lo largo de la pandemia por diferentes personas dentro de la asociación. En las reuniones de grupo y encuentros informales algunas de nosotras nos veníamos preguntando sobre el papel marginal que había tenido la antropología durante el análisis de la pandemia. Entre otros temas, en la entrevista se abordan algunas reflexiones y valoraciones de la mano de Cristina Larrea. Finalmente, el número se cierra con un ensayo sobre el conversatorio titulado “**Lo Social y lo Farmacéutico en tiempos de pandemia**”. Este título ha dado nombre a diversas sesiones organizadas desde la Associació Antropologies a lo largo de los años 2020 y 2021, contando con la participación del farmacéutico y escritor Manuel Machuca González y la investigadora y farmacéutica Martha Milena Silva Castro. Después del éxito de los diversos conversatorios y de la relevancia y actualidad del tema, este último artículo recoge las principales reflexiones que se recogieron en formato de relatoría.

En definitiva, el número 9 se cierra con un amplio contenido sobre antropología de la salud con reflexiones teóricas y aportaciones, que son incluso más relevantes después de la pandemia global que se está viviendo en los últimos dos años. Esperamos que pueda ser una pieza clave en la consolidación lenta de la propuesta editorial que la Associació Antropologies inició con el número 7, a pesar de la limitación de recursos y tiempos. No podemos cerrar esta editorial sin agradecer a todas las autoras y autores que se han sumado en esta aventura editorial. También queremos agradecer especialmente a las revisoras internas y externas que, de manera tan desinteresada y altruista, han dedicado parte de su valioso tiempo a hacer posible esta publicación. El proceso de revisión por pares ha sido riguroso gracias a la profesionalidad y análisis en profundidad hecho por las revisoras que han contribuido con su valiosa valoración, enriqueciendo con sus recomendaciones los manuscritos enviados por las autoras. Por último, queremos agradecer a todas las lectoras que se acercan a este contenido dando valor a todo el trabajo invisible que hay detrás de todas estas líneas.

Equipo Editorial